

Економічне стимулювання раціонального природокористування

Бочко О. І.¹, Рій І. Ф.², Капраль А. Р.³

Опубліковано	Секція	УДК
30.06.2023	Економіка	330.322

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8177223>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В цій статті робиться акцент на важливості економічних важелів та ефективного оподаткування для забезпечення стійкого розвитку економіки та збереження навколишнього середовища. Переорієнтування податкової політики на сприяння природоохоронним заходам може стати ефективним інструментом для досягнення цих цілей. Мета статті полягає в формуванні економічних рішень з метою раціоналізації використання природних ресурсів на регіональному рівні, формулюванні основних принципів для розвитку екологічно безпечної економіки та вдосконалення механізму сплати екологічного податку. Економічний механізм екологічного регулювання можна вдосконалювати шляхом зміни інструментарію та методів стимулювання раціонального природокористування. Наявні механізми забезпечення екологічного розвитку не є новими, але їх постійно вдосконалюють та додають додаткові елементи з урахуванням змін умов господарювання. Основне завдання даної статті полягає в удосконаленні інструментарію оподаткування природокористування. Для цього пропонується переміщення податкового навантаження з оподаткування прибутків суб'єктів господарювання в природоохоронну сферу. Це дозволить створити стимули для підприємств та громадян ефективніше використовувати природні ресурси, зменшити негативний вплив на довкілля та сприяти сталому екологічному розвитку

Досліджено проблеми, пов'язані з організацією та проведенням геологічних спостережень за природними та антропогенними геодинамічними процесами. Доведено, що така складна екологічна ситуація зумовлена рядом факторів, включаючи неефективне функціонування системи моніторингу довкілля, створеної згідно з вимогами Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Пропонується затвердження та реалізація Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Ця програма спрямована на вирішення проблем, зазначених раніше, і передбачає впровадження комплексу заходів для модернізації системи моніторингу довкілля. Автори пропонують застосування системних програмних методів у спрямуванні та оптимізації системи моніторингу довкілля. Це дозволить забезпечити збір актуальних та достовірних даних про стан навколишнього природного середовища, що сприятиме покращенню екологічної безпеки та ефективного управління навколишнім середовищем в Україні.

¹ к.е.н., доц. кафедра геодезії та геоінформатики, Національний університет природокористування Дубляни, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8297-2783>

² к.е.н., доц. кафедра геодезії та геоінформатики Національний університет природокористування Дубляни, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-0281-6081>

³ менеджер ТОВ «ГІДРАВЛІК ПРОФІ», Львів, Україна, <https://orcid.org/0009-0002-4399-3666>

Наукова новизна статті полягає в дослідженні різних видів, інструментів, форм та методів економічного регулювання, що використовуються в сучасних умовах з метою їх впровадження і застосування в практиці раціонального природоохоронної діяльності в Україні.

Ключові слова: економічне стимулювання, раціонального природокористування, навколишнє середовища, природні ресурси, оподаткування.

Economic stimulation of rational nature use

Abstract. This article emphasizes the importance of economic levers and effective taxation to ensure sustainable economic development and environmental protection. Reorienting tax policy to promote environmental protection measures can be an effective tool for achieving these goals. The purpose of the article is to study economic solutions to rationalize the use of natural resources at the regional level, formulating the main principles for the development of an environmentally safe economy, and improving the mechanism for paying the environmental tax. The economic mechanism of environmental regulation can be improved by changing the tools and methods of stimulating the rational use of nature. Existing mechanisms for ensuring ecological development are not new, but they are constantly improved, and additional elements are added, taking into account changes in economic conditions. The main task of this article is to improve the tools of taxation that nature uses. For this purpose, it is proposed to transfer the tax burden from the taxation of business entities' profits to the sphere of environmental protection. This will create incentives for enterprises and citizens to use natural resources more efficiently, reduce the negative impact on the environment, and promote sustainable ecological development.

The problems with the organization and conduct of geological observations of natural and anthropogenic biodynamic processes are studied. It has been proven that such a complex ecological situation is caused by many factors, including the inefficient functioning of the environmental monitoring system created by the requirements of the Law of Ukraine "On Environmental Protection". It is proposed to approve and implement the State Targeted Environmental Monitoring Program. This program is aimed at solving the problems mentioned earlier and involves the implementation of a set of measures to modernize the environmental monitoring system. The authors suggest that the application of systematic software methods in the direction and optimization of the environmental monitoring system will ensure the collection of up-to-date and reliable data on the state of the natural environment, which will contribute to the improvement of environmental safety and effective management of the environment in Ukraine.

The scientific novelty of the study consists in the study of various types, tools, forms, and methods of economic regulation that are used in modern conditions, with the aim of their implementation and application in the practice of environmental protection activities in Ukraine.

Keywords: economic stimulation, rational nature management, environment, natural resources, taxation.

Вступ

З розвитком суспільства відбуваються значні зміни у практиці природокористування та один за одним збільшується ступінь перетворень навколишнього середовища. З одного боку, почав посилюватися обмін енергії і матеріалів природи, які використовуються в межах процесу виробництва. З іншого - погіршуються природні умови життя населення, порушується баланс живих організмів між компонентами природи. З огляду на це, виникає необхідність по-новому підійти до

всієї практики користування природно-ресурсного потенціалу. Постає питання про інноваційне взаємовідношення політичних та економічних механізмів регулювання природокористування. Для усунення негативних проявів у сфері природокористування виникає потреба в перегляді існуючої системи застосування природних ресурсів, яка б ґрунтувалась на досягненні компромісу між соціальними, економічними та екологічними потребами суспільства. Альтернативне використання комплексного природокористування можливе виключно при умовах сталого розвитку і впровадженні екологічно орієнтованої економіки. Екологічне оподаткування є одним з основних інструментів екологічної політики держави, що має економічний характер та широко застосовується в міжнародній практиці. Найефективнішим економічним важелем є платежі й податки за забруднення і використання природних ресурсів.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в дослідженні економічних рішень з метою раціоналізації використання природних ресурсів на регіональному рівні, формулюванні основних принципів для розвитку екологічно безпечної економіки та вдосконалення механізму сплати екологічного податку.

Економічний механізм екологічного регулювання можна вдосконалювати шляхом зміни інструментарію та методів стимулювання раціонального природокористування. Варто відзначити, що існуючі механізми забезпечення екологічного розвитку не є новими, але їх постійно вдосконалюють та додають додаткові елементи з урахуванням змін умов господарювання.

Основне завдання даної статті полягає в удосконаленні інструментарію оподаткування природокористування. Для цього пропонується переміщення податкового навантаження з оподаткування прибутків суб'єктів господарювання в природоохоронну сферу. Це дозволить створити стимули для підприємств та громадян ефективніше використовувати природні ресурси, зменшити негативний вплив на довкілля та сприяти сталому екологічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В працях вітчизняних вчених К. Бистрякова, О. Веклича, В. Голяна, Т. Миклуша та інших [1-6] розглядається проблематика формування економічного стимулювання природокористування на різних рівнях. Особливий акцент робиться на економічному механізмі природокористування, який розглядається як система методів, способів, інструментів та прийомів, що застосовуються державою для стягнення плати за спеціальне використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища. Також досліджується розподіл зібраних коштів на природоохоронні та природо-відтворювальні заходи, а також залучення інвестицій для охорони довкілля та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу. Шубалий О. М.; Косінський П. М. вказує на економічне стимулювання раціонального природокористування в лісоресурсній сфері [7]. Проте авторами не достатньо уваги приділено економічному стимулюванню раціонального природокористування. Відтак виникає необхідність детального вивчення даного питання.

Наукова новизна дослідження полягає в дослідженні різних видів, інструментів, форм та методів економічного регулювання, що використовуються в сучасних умовах з метою їх впровадження і застосування в практиці раціонального природоохоронної діяльності в Україні.

Результати

Система економічних важелів включає платежі та податки за забруднення і використання природних ресурсів. Рівень таких платежів має відповідати соціально-економічній шкоді, яку заподіяно забрудненням будь-якого природного ресурсу або вартості екологічного оздоровлення природного об'єкта. Податки за забруднення та

ресурсні платежі є ефективними через те, що система економічних важелів і стимулів надає значну свободу вибору стратегій поєднання ступенів очищення і плати за остаточний викид або скид. Це дозволяє мінімізувати витрати, переносячи зовнішній чинник забруднення на внутрішні екологічні витрати. Якщо екологічні витрати є незначними, то забруднювач може значно зменшити скиди замість того, щоб платити податок. Теоретично, він може зменшити їх до оптимального рівня, коли витрати на додаткову очистку стають рівними платіжній нормі плати за забруднення [5]. Це оптимальний метод для стимулювання компаній та приватних осіб до зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. За допомогою такої системи економічних важелів можна досягти балансу між економічними інтересами і охороною довкілля, а також сприяти сталому розвитку і збереженню природних ресурсів.

В системі економічного регулювання природоохоронної діяльності передбачені різноманітні заходи примусового характеру з метою забезпечення дотримання природоохоронного законодавства та екологічних стандартів (рис. 1).

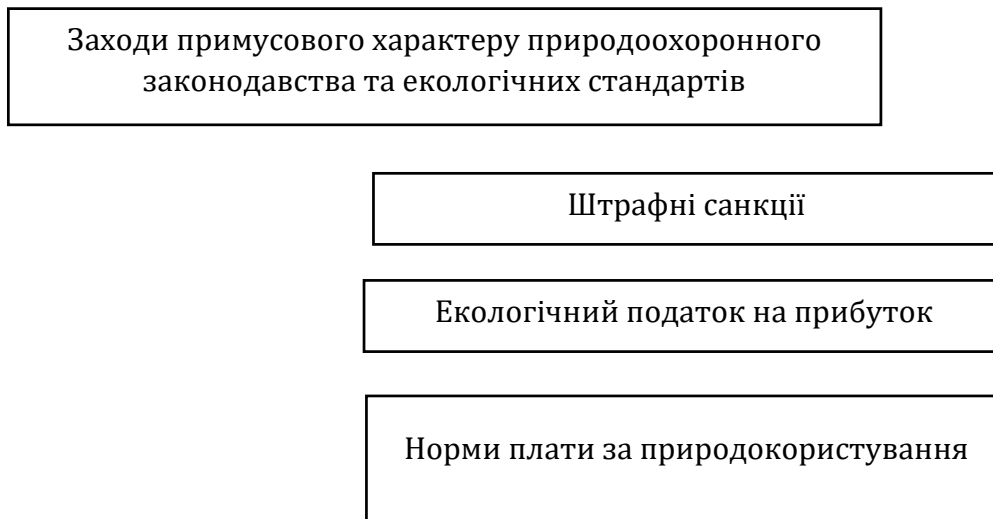

Рис. 1. Заходи примусового характеру природоохоронного законодавства та екологічних стандартів

До таких заходів відносяться:

1. Штрафні санкції. В разі недотримання природоохоронного законодавства або порушення екологічних стандартів, підприємства та організації можуть підпадати під штрафні санкції. Штрафи мають стимулюючий характер і спрямовані на те, щоб забезпечити виконання екологічних вимог та зменшити негативний вплив на довкілля.
2. Екологічний податок на прибуток. Для підприємств, які використовують еколого-небезпечні технології або спричиняють значні негативні впливи на навколишнє середовище, можуть бути запроваджені екологічні податки на їх прибуток. Такі податки надають додатковий стимул для переходу до більш екологічно безпечних технологій та практик.
3. Норми плати за природокористування. Розмір плати за природокористування може бути встановлений залежно від якісного стану природних ресурсів. Чим більше природних ресурсів використовується або забруднюється, тим вищі можуть бути ставки платежів за їхнє використання.

Ці заходи допомагають забезпечити ефективне регулювання екологічної діяльності та стимулюють підприємства до впровадження більш екологічно відповідальних практик. Природоохоронні заходи примусового характеру доповнюють інші економічні інструменти, такі як стимулюючі пільги та підтримка зелених технологій, забезпечуючи комплексний підхід до збереження природного середовища.

Екоподатки дійсно втілюють принцип "забруднювач платить" і стимулюють компанії впроваджувати екологічно чисті, ресурсозберігаючі технології та безвідходне виробництво. Вони служать джерелом додаткових коштів для природоохоронних фондів на різних рівнях бюджету. Серед типів екоподатків зазвичай виділяють:

- Ресурсні платежі - це платежі, які сплачуються за використання природних ресурсів, таких як деревина, вода, мінеральні ресурси тощо. Ці платежі спонукають підприємства до більш ефективного використання ресурсів та їх раціональної експлуатації;
- Плата за забруднення НПС (навколишнього природного середовища) стягується за забруднення довкілля, яке спричинене діяльністю підприємств та промисловості. Вона надає стимул підприємствам зменшити своє вплив на навколишнє середовище та впроваджувати більш екологічно безпечні технології;
- Непрямі податки (акцизи на нафту та нафтопродукти), серед яких акцизи на нафту та нафтопродукти допомагають знизити споживання вуглеводневих палив, що сприяє зменшенню викидів парникових газів та забруднення довкілля;
- Податки на виробництво і продаж екологонебезпечної продукції і технологій стимулюють підприємства до виробництва та реалізації менш шкідливих для довкілля продуктів та технологій.

Ці екоподатки мають важливе значення в контексті екологічної політики, допомагаючи забезпечити баланс між економічними і соціальними інтересами та охороною довкілля. Вони сприяють сталому розвитку та збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь. Чинне законодавство покладає основний акцент на економічні механізми для ефективною реалізації природоохоронних заходів. Ці механізми включають: джерела фінансування; встановлення обмежень на використання природних ресурсів, регулювання викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище; встановлення нормативів платежів і податків за використання ресурсів та забруднення; надання податкових, кредитних та інших пільг; компенсація збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У сучасних умовах екологічна ситуація потребує створення стійкої системи економічного регулювання для зменшення забруднення навколишнього середовища. З цією метою необхідно розробити систему платежів за викиди і скиди шкідливих речовин в навколишнє середовище, а також систему регулювання споживання природних ресурсів. Господарський механізм управління природокористування повинен забезпечувати та виконувати три основні функції (рис. 2).

Суть даного механізму економічного управління природокористування полягає не тільки в самому встановленні платежів за заподіяну шкоду, але й у тому, як ці економічні важелі будуть взаємопов'язані та інтегровані в єдину систему регіонального управління природокористування. Даний процес має забезпечувати взаємодію різних елементів системи регулювання, таких як платежі за викиди і скиди, ресурсні платежі, екологічний податок, а також інші фінансові та економічні інструменти, які стимулюють екологічно відповідні практики і зменшення забруднення довкілля. Такий механізм регіонального управління повинен бути гнучким, адаптивним і ефективним, щоб дозволити регулювати економічні процеси з урахуванням різних екологічних викликів та потреб регіону. Він також має сприяти

співпраці між різними секторами економіки, науковими установами, громадськістю та владними органами, забезпечуючи належний контроль та координацію зусиль для збалансованого природокористування та сталого розвитку регіону.

Рис.2. Механізм управління природокористування

Проте варто звернути увагу на два принципових аспекти:

- при впровадженні суворих екологічних заходів природоохоронного характеру необхідно враховувати виробничі потреби підприємств;
- при визначенні розмірів платежів слід керуватись принципом запобігання шкоди, а не компенсації, оскільки визначення реальних збитків від забруднення довкілля є проблематичним.

Справді, економічне стимулювання природоохоронної діяльності здійснюється не лише за допомогою примусових методів, а також за допомогою політики, що надає певні пільги та економічну допомогу підприємствам, які займаються боротьбою з забрудненням. Розвивається ринковий механізм природоохоронної діяльності, який включає застосування різноманітних економічних інструментів, таких як екологічні субсидії, позики, податки, збори, штрафи і т. д.

Екологічні субсидії можуть бути надані підприємствам, які сприяють збереженню довкілля, зменшенню викидів шкідливих речовин або впровадженню екологічно чистих технологій. Ці субсидії допомагають компенсувати витрати на впровадження зелених рішень та зробити їх більш привабливими для бізнесу. Також можуть застосовуватись екологічні позики або фінансування за пільговими умовами для підприємств, що впроваджують проекти, спрямовані на збереження природних ресурсів та зниження негативного впливу на довкілля. Податки та збори можуть застосовуватись для стимулювання зменшення забруднення та споживання природних ресурсів. Вони можуть бути націлені на підприємства, які недостатньо дбають про довкілля або використовують неефективні технології.

З іншого боку, штрафи можуть бути накладені на тих, хто порушує природоохоронні закони або не виконує екологічні стандарти. Застосування цих

економічних інструментів допомагає створити стимули для бізнесу та населення зберігати довкілля і використовувати ресурси більш ефективно, сприяючи створенню стійкої та екологічно-безпечної економіки.

Висновки

Екологічна ситуація в Україні є дуже складною, і навантаження на навколишнє природне середовище постійно зростає. Проблеми забруднення та експлуатації природних ресурсів, зумовлені, зокрема, військовою агресією з боку російської федерації, продовжують ставити під загрозу здоров'я населення, екологічну безпеку і економічну стабільність країни.

Проблемам охорони земельних ресурсів приділяється недостатньо уваги, що призводить до нераціонального використання та деградації природних ландшафтів та зникнення малих річок. Площі зелених насаджень у населених пунктах скорочуються, адекватне відтворення та ощадливе використання тваринного та рослинного світу не забезпечується, водні ресурси нераціонально використовуються і продовжують забруднюватися.

Також тривають проблеми з організацією та проведенням геологічних спостережень за природними та антропогенними геодинамічними процесами. Це може призводити до небезпеки виникнення кризових ситуацій та загрози для економіки і здоров'я населення. В багатьох містах спостерігається високий рівень забруднення повітря. Така складна екологічна ситуація зумовлена рядом факторів, включаючи неефективне функціонування системи моніторингу довкілля, створеної згідно з вимогами Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Вирішення зазначених проблем можливе завдяки впровадженню системних програмних методів, які охоплюють наступні кроки:

1. Затвердження та реалізація Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Ця програма спрямована на вирішення проблем, зазначених раніше, і передбачає впровадження комплексу заходів для модернізації системи моніторингу довкілля.
 - визначення основних заходів щодо спрямування даних системи моніторингу довкілля на задоволення інформаційних потреб державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища. Програма має передбачати встановлення пріоритетів збору та аналізу даних з метою надання комплексної і актуальної інформації органам державного управління;
 - оновлення методологічної бази підсистем державного моніторингу довкілля. Програма передбачає перегляд і оновлення методів збору даних, відбору проб та аналізу екологічних показників з метою покращення точності та достовірності інформації.
 - удосконалення загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення прийняття управлінських рішень та доступу до екологічної інформації та її мережі. Програма передбачає впровадження сучасних інформаційних технологій для забезпечення швидкого та зручного доступу до екологічної інформації для зацікавлених сторін.
2. Застосування системних програмних методів у спрямуванні та оптимізації системи моніторингу довкілля дозволить забезпечити збір актуальних та достовірних даних про стан навколишнього природного середовища, що сприятиме покращенню екологічної безпеки та ефективного управління навколишнім середовищем в Україні.

Перспективами подальших досліджень в даному напрямі є вивчення впливу війни на навколишнє середовище та дослідження обсягу збитків.

Список використаних джерел

1. Бистряков І.К. Клиновий Д.В. Концептуальні ознаки сталого господарювання. Наука та наукознавство. 2021. № 3(113). С. 3–19.
2. Веклич О.О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання. *Економіка України*. 2003. № 10. С. 62—70.
3. Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 20—34.
4. Голян В.А., Андрощук І.І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 9. С. 166—174.
5. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480с.
6. Миклуш Т.С. Економічний механізм комплексного природокористування у Карпатському регіоні: методи та інструменти інвестиційного забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №16. С. 52—60.
7. Шубалий О. М.; Косінський П. М. Економічне стимулювання раціонального природокористування в лісоресурсній сфері. *Економічні науки. Серія: Економічна теорія та економічна історія*, 2017, 14: 270-276.